

Küreselleşmiş Dünyada Sürdürülebilir Gelişme Açısından İşsizliğin Önemi

The Importance of Unemployment with respect to Sustainable Development in the Globalized World

Prof. Dr. Levin Özgen (Abant İzzet Baysal University, Turkey)

Abstract

Unemployment is in a continuous increasing trend during the 2000s in the globalized world. This fact has negative implications in accordance with the sustainable development which is the main development approach in the discourse of the globalized world. Main reasons of the unemployment in the globalized world may be explained throughout the changes and transformations in the labor process and production organization due to changing philosophy and regime, process and mechanisms of the capital accumulation of the capitalist system which has been based on the neo-liberal economy policy. A study about unemployment and its implications may be realized by using the system method and considerations on emerging facts and literature. After the brief explanations related to unemployment, globalized world and sustainable development, basing on the some statistical data and literature, changes in the labor process and production organization may be taken in hand. Some implications of the unemployment for sustainable development may be discussed. In this study unemployment and its sources were taken in hand by considerations on some data and literature. Finally, some solution propositions were tried to set up for unemployment.

1 Giriş

Bu çalışmada küreselleşmiş dünyada sürekli artma eğiliminde olan işsizliğin sürdürülebilir gelişme açısından önemi üzerinde duruldu. Çünkü önceki dönemin ve Keynesyen ekonomi politikaların önem verdiği ve tam istihdam politikaları içinden çeşitli çözüm uygulamaları ortaya konulabilen işsizlik sorunu, 1980ler sonrasında sürekli artış içinde olmasına karşın benzeri bir önem verişe konu değildir. İşsizliğin özelliklerinin de bu süreçte değiştiği öne sürülebilir. Bu duruma karşın küreselleşmiş dünyanın dayandığı neo-liberal politikaların işsizliğe çözüm önerilerinin yetkinliği de tartışmalıdır.

Çalışmanın sorunsalı 1980ler sonrasında sürekli artan, özelde 2000li yıllarda kalıcılık gösteren işsizlik olgusunun sürdürülebilir gelişme üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında özelliklerinin, kaynaklarının ve olası tehlikelerinin irdelenmesidir. Kapsam olarak küreselleşmiş dünyada ve sürdürülebilir gelişme açısından, emek / iş süreci, ulus üstü üretim organizasyonu gibi çerçeveler ele alındı. Çalışmanın zaman ve mekan boyutu 2000li yıllar ve Avrasya coğrafyasındaki ülkeler özelinden hareketle küreselleşmiş dünyadır.

Çalışmada kullanılan malzeme dünya işsizlik istatistikleri, işsizlik, sürdürülebilir gelişme / kalkınma ve küreselleşmiş dünya üzerine yazın ve tartışmalardır. Yöntem olarak kuramsal irdelemelerden yola çıkan, işsizlik üzerinde irdelemeler yaptıktan sonra yeniden kuramla bağlantıların kurulduğu sistem yöntemi ve karşılaştırma yolu kullanıldı.

Çalışmanın temel savı ve bulgusu küreselleşmiş dünyada sürekli artış kaydeden işsizliğin yapısal olma özellikleriyle kalıcılık dinamizmi taşıdığıdır. Bu durumun ilgili unsurları ve bağlantılarıyla birlikte insanlığın barışı ve huzuru bakımından, özelde ise en azından sürdürülebilir gelişme açısından önemli sorunlar ve engeller yaratacağıdır. Bu bağlamda üzerinde toplumsal uzlaşa sağlanacak rasyonel, uzun soluklu ve kalıcı çözümlerin geliştirilmesinin zorunlu olduğudur.

Bu yaklaşımlarla çalışmanın metni beş kısım üzerinde kurgulandı. Birinci kısım olan Giriş'te çalışmanın konusu, konunun önemi, ana sorunsalı ve kapsamı, sınırları, kullanılan malzeme ve yöntemi ile temel savı ve bulgusu yerleştirildi. Metnin yapısı açıklandı. İkinci kısımda işsizlik hakkında genel tanımlara, açıklamalara ve tartışmalara yer verildi. Üçüncü kısımda küreselleşmiş dünyadaki gelişme ve kalkınma yaklaşımları bakımından sürdürülebilir gelişme yaklaşımı tanımlandı. Bunun üzerinde işsizliğin etkilerine bakıldı. İşsizlik ile ilgili istatistiksel verilere ve çeşitli yaklaşımlara yer verildi. Küreselleşmiş dünyadaki işsizlik özelliklerine ve olası risklere değinildi. Neo-liberal ekonomi politikaların ve uygulamaların işsizliğe ilişkin çözüm önerileri irdelendi.

Dördüncü kısımda küreselleşmiş dünyadaki işsizliğin kaynaklarına ilişkin yaklaşımlar, emek sürecinde ve üretim organizasyonunda ortaya çıkan değişimler, sanayi ve hizmet sektörü ile doğrudan yatırım ve mali sermayeler arasında önem bakımından yer değiştirme, hizmet sektörünün sanayi sektörü aleyhine önem kazanması ve genişlemesi gibi olgular irdelendi. Mikro-elektronik teknolojilerindeki gelişmelerin küreselleşmiş dünyaya sağladığı olanaklar yerleştirildi. Ortaya çıkan yeni birikim düzenlemesi üzerinde duruldu.

Beşinci kısım olan Sonuç kısmında çözüm önerileri getirilmeye çalışıldı.

2 İşsizlik Üzerine Genel Açılımlar

2000li yıllarda, küreselleşmiş dünyada işsizliğin sürekli artış eğiliminde olduğu yazında sıklıkla dile getirilen bir olgudur (Boratav; 2007, Kepenek; 1990, MÜSİAD; 2012, ILO; 2012). Neo-liberal ekonomi politikalar bakımından bir sorun olarak önemini yitirmiş bir olgu gibi görünse ve yine bu politikalar ışığında çözümler önerilsen (Rosas ve Rossignotti; 2010) de işsizlik insanlık açısından önemli bir sorundur. Küreselleşmiş dünyanın temel söylemlerinden ve hedeflerinden biri gibi görünen sürdürülebilir gelişme / kalkınma açısından insan kaynaklarının sürdürülebilir değerlendirilmesi, kullanılması bakımından ise yaşamsal önemdedir.

İşsizlik genel olarak bir kişinin çalışabilir durumda ve çalışmaya istekli olmasına karşın işsiz kalması, bir iş bulamaması şeklinde tanımlanır. Tanımın, işsizliğin, açık, gizli, yapısal, geçici, teknolojik, mevsimlik, konjonktürel, istihdam daralması, isteğe bağlı, istem dışı gibi türleri dikkate alındığında daha geniş açıklamalara taşınabileceği görülür.

Nüfus ve demografik çerçevelerle ilişki kurularak ekonomik aktif işgücü olan kesim içinde işi olmayan, çalışmayan kesimin yarattığı bir olgu olarak da vurgulanabilir. Çalışan ve çalışabilir durumda olan toplam işgücü ve bunlara dönük istihdam kapasitesi arasındaki denge önemlidir. Bunlar ücret / maaş gibi ödemeler karşılığında bir kurum ve işveren hesabına çalışırlar.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) ölçütleri ile 14 – 65 yaş arasındaki nüfus kesimi ekonomik aktif işgücü olarak kabul edildiğinde bu grubun içinde ücret, maaş gibi çalışma karşılığı sağlanan gelirden işsizlik durumunda mahrum kalınır. Bu bağlamda çalışabilir durumda olan nüfus kesimi içinden bir kısmının kendi adına çalışan girişimci, kendi işini kuran olarak kabul edilmesi söz konusudur.

Yine nüfus ve demografik özellikler bakımından değerlendirildiğinde, işsizlik, 0-14 ve 65 yaş üstü yaş gruplarının oluşturduğu bağımlı nüfus miktarı yüksek ise daha yaşamsal bir sorun haline gelir. Daha geniş bir kitlenin karşı karşıya olduğu bir soruna dönüşür. Bu nedenle işsizliğin bir sorun olup olmadığı, sonuçları ve toplumsal barış, gelişme gibi açılardan taşıdığı risklerin, tekil verilerin değerlendirilmesi ile değil, nüfus ve demografik özellikler ile bağlantılı ve aile yapısı, hanehalkı büyüklüğü ve hane reisi gibi verilerle karşılıklı etkileşim içinde ele alınarak değerlendirilmesi gerekir. Aynı yaklaşımla işsizlerin ya da tersi olarak istihdamın nüfus gruplarına göre ayrımlandırılması ve değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Örneğin genç kesimin işsizliği, yüksek eğitim mezunlarının işsizliği ya da orta yaş grubunun işsizliği veya kadınların işsizliği gibi çeşitli toplumsal kesimlerin işsizliğinin her birinin geniş bağlamları nedeniyle ayrı bir önemi vardır şeklinde kabul edilmesinde yarar vardır. Her biri için çözüm önerileri politikaları ve uygulamaları farklı olacaktır.

Yazında ve ilgili yasal düzenlemelerde işsizliğin genel nedenleri, bulunan iş türü için uygun olmama, sahip olunan becerinin/işin ilgili olduğu sektörün ekonomik sıkıntıda olması, açık iş sayısının veya istihdam kapasitesinin az olması şeklinde sayılır. İşsizlik yaratıcı nedenler olarak ülkenin ekonomik durumu, dış alımın / rekabetin yarattığı üretim gerilemesi, yeni işyeri açılmasını engellemesi gibi olgular öne sürülür. Yani sıra işsizliğin ortaya çıkmasında gelişen teknolojinin rolünden, sanayilerin gerilemesinden ve kapanmasından da söz edilebilir.

O halde işsizliğin ülkenin ekonomik yapılanmasında sektörlerin birbirine göre konumu ve hiyerarşik sıralamadaki yerleri, nüfusun kırsal ve kentsel dağılımı, nüfusu kırsal ve kentsel mekanda tutan yatırımlar, bunlara bağlı olarak istihdamın özellikleri ve kapasitesi, istihdama ve emek pazarlarına ilişkin politikalar ve yasal, kurumsal düzenlemeler gibi olguların bir arada etkileşiminin sonucu olduğu öne sürülebilir. Bu yaklaşımla işsizliğe ilişkin çözüm önerilerinin ve uygulamaların bu ana çerçeveler içinden ortaya konması gerekir.

Çeşitli ekonomi politikaların böyle bir tutumu benimseyip benimsemediği, ne ölçüde bunları pratiğe aktardığı da işsizliğin ele alınış şekline ve içeriğine ilişkin ipuçları sunabilir. Bu çerçevede Keynesyen ekonomi politikası bakımından tam istihdam yaklaşımı, dönemin devlet /kamu anlayışlarıyla bütünleşen, sosyal devlet, sosyal refah uygulamaları, sanayileşme, hızlı kentleşme olguları ile denk düşen, onları içselleştiren bir yapı taşır. İşsizlik bu nedenle ciddi bir sorundur. Eksik istihdam pazarın dengesini bozucu bir rol üstlenebilir. Sosyal hukuk devleti yaklaşımı içinde bunun çözümünden kamu sorumludur.

Oysa neo-liberal ekonomi politikalar açısından pazar dinamiklerinin özgürlüğü önemlidir. Buna dışarıdan müdahale edilmemesi gerekir. Pazar kendi içinde denge sağlayacaktır. O halde devletin veya kamunun pazarı dengelemek üzere müdahale etmemesi, öteki deyişle yatırımcı, girişimci, üretimci ne olursa olsun üretim ve istihdam süreçleri içinde yer almaması gerekir. Emek pazarına, istihdam olanaklarına da karışmaması söz konusudur. Sosyal devlet anlayışı, sosyal refah ekonomi politikaları ve uygulamaları, pazarın bu özgür işleyişini zedeleyen, haksız rekabete yol açan bir unsur olarak görev üstlenmiş olacaktır. Oysaki serbest pazar ilişkileri içinde özel sektöre yer açılması, hatta öncelik verilmesi gerekir. Böylece özel sektör verimliliğini, karını en çoğa çıkartmak için en uygun emek / iş sürecini ve üretim organizasyonunu kurabilir. Özel sektör, sermaye türleri serbest rekabet ortamı içinde, sektörlerin önem sıralamasındaki ve firma tiplerindeki değişmelere dayalı ciddi bir yapısal dönüşüme de uğrayarak zayıflıklarından kurtulacak güçlü bir yapılanmaya yönelebilecektir.

Bu olgularla işsizlikle ilgili veriler üzerinde geniş tartışmalar olduğu söylenebilir. Tartışmaların başında 1980ler sonrasında işsizliğin gerçekten artıp artmadığı gelir. Ancak çeşitli istatistikler artışın gerçekliğine ilişkin

fazlasıyla kanıt ortaya koyar (Aysu ve Dökmen; 2011, Kepenek; 1990, Kongar; 1998, Erarslan; 2010, ILO; 2012, Güney; 2010). Sayısal verilerin artış olmadığını ifade etmeye temel oluşturan yanları olan işsizlik tanımları da tartışmalıdır. Özel olarak ise kayıt dışı ekonomik etkinliklere ilişkin verilerin bulunmayışının da işsizliğin gerçek boyutlarının tam olarak değerlendirilmesini engellediği yolunda yaklaşımlar vardır. İstatistiki veriler ve sektörel analizler üzerine dayalı bir kısım çalışmada ise sürekli artış içinde olan işsizliğin bir histeriye dönüşüp dönüşmediği (Onur; 2011) ya da doğal işsizlik olup olmadığı ele alınır. Ancak pek çok bilgi 2000li yıllardaki işsizliğin gerçekten bir histeri oluşturacak denli kabus haline geldiğini doğrular durumdadır.

1980ler sonrasında yüksek boyutlara ulaştığı halde sistem tarafından önemli bir sorun olarak görülmemesinin nedenleri ise yine sistem içinden yanıtlanabilir. Bu yaklaşımla 1980ler sonrasında biçimlenen küreselleşmiş dünyanın emek sürecini, üretim organizasyonunu, öteki deyişle anılan dönemdeki sermaye birikim düzenlemelerini, sürdürülebilir gelişme /kalkınma yaklaşımlarını ele almak yerinde olur.

3 Küreselleşmiş Dünya ve Sürdürülebilir Gelişme

1980 sonrasında kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecine girdiği, bu sürecin giderek küreselleşme sürecini getirdiği savları, üzerinde farklı yaklaşımlar ve tartışmalar olmakla birlikte genel kabul görür. Küreselleşme sürecinin içinden en azından 2000li yıllarda yeni bir dünya yapılanmasının istikrar kazandığı, küreselleşmiş dünyanın biçimlendiği öne sürülür. Bu kapitalist sistemin yeni bir aşamasıdır. Sistemin temel unsurları, yapısı aynı olmakla birlikte çeşitli düzenlemeleri, sermaye birikim rejimi ve mekanizmaları, bunların içinde yer alan aktörleri değişmiş durumdadır. Bağlı olarak söylemi, ekonomi politikası ve uygulamaları da değişti (Freidman; 2000 ve 2006).

Küreselleşmiş dünyanın biçimlenişinde, dönemin bilişim devrimi olarak da görülmesine ortam yaratan mikro-elektronik teknolojilerindeki gelişmeler temel katkıyı sağlayan unsurdur denebilir. Her şeyden önemli olarak zaman ve mekan kısıtlılıklarının aşılmasına ortam yaratan bu gelişmeler, küreselleşmiş dünyanın, ağlar üzerinden işleyen, çevresinde, iletişim ağlarının oluşturduğu sanal bir evren ile kuşatılmış dünya olarak betimlenmesine kaynak oldu.

Bu ağlar üzerinde sermaye, mal, ve hizmetler kesintisiz, engelsiz, hızlı ve sürekli, çok miktarlarda bir akış içindedir. Hareket etmeyen yalnızca emek ve işçilerdir, çalışanlardır. Sermaye üretim yatırımları için ucuz, düşük ücretli ve örgütsüz işgücünün olduğu mekanları yeğlerken, mal ve hizmetler uygun alım gücünün yaratıldığı her yere, talebi de kışkırtarak sorunsuzca girebilir ve en küçük risk karşısında da çıkabilir durumdadır. Sermaye akışlarının çoğu mali sermaye olarak hizmet sektörünün en canlı ve verimli olduğu, düzensiz pazarları yeğleyebilmektedir. İmalat sermayesi ise üçüncü pazarlara yakın coğrafyalarda imalat işlerini tamamlayabilmektedir.

Bu ana çerçeveler içinden küreselleşmiş dünyada önceki dönemin kalkınma / gelişme söylemi, stratejisi ve siyasaları da dönüşüme uğradı denebilir. Kaldığı bunların çoğu dünyanın geniş bir kesimini oluşturan gelişmemiş, az gelişmiş, gelişmekte olan çoğu ülke için sorunlarla ve yetersizlikler ile doluydu (Chang; 2011, Chang ve Grabel; 2005). Dünyanın geniş bir kesimini oluşturan Avrasya coğrafyasındaki ülkeler ise bağımsızlıklarını küreselleşmiş dünyada ve sürdürülebilir gelişme yaklaşımları ortaya çıktığında kazanmış oldular. Bu ülkelerin sosyalizm deneyimi ve yapılanması ile kapitalist sistemin bu yeni aşaması arasında hemen kavranamayacak önemli yapısal farklar vardı. Yanı sıra bu ülkelerin bağımsız bir bütçelerinin, devlet yapılarının oluşması da zaman gerektiren olgulardı (ILO; 1994). Enerji kaynakları dışındaki sektörlerinin varlığı ve rekabet gücü de sorunluymuştu. 1989 sonrasında doğrudan küreselleşmiş dünya ve sürdürülebilir gelişme uygulamalarıyla, yabancı sermaye çekme, dünya pazarlarında rekabet gücü sağlayabilme sorunlarıyla yüz yüze kaldılar. Bu arada sürdürülebilir gelişme yaklaşımı ve uluslararası düzenlemeleri tüm dünya ülkelerini bağlayıcı bir düzeye ulaşmıştı.

Sürdürülebilir gelişme, 1990da Birleşmiş Milletlerin Ortak Geleceğimiz ya da Beyaz Kitap adlı çalışmasında, var olan kaynakların gelecek nesillerin kullanımını riske atmaksızın kullanılması olarak tanımlandı. Bu temel çerçeveye bağlı olarak başka tanımlara da rastlanır. Hareket noktası kapitalist ülkelerin eşitsiz gelişme dinamikleri göstermeleri nedeniyle toplumsal ve küresel barışın tehdit altında olması, üretimin gitgide genişleyen kapasitesi nedeniyle insanlığa ait kaynakların tahrip olmasıdır. Bu nedenle ekonomik büyüme tek başına anlamlı değildir. Önemli olan insanlıkça yaratılan zenginliklerin, sahip olduğu kaynakların küresel çapta, dünyanın farklı mekanlarında adaletli dağıtılması ve sürdürülebilir kullanım için korunmasıdır (Kaynak; 2005). Bunlar doğal ve beşeri kaynakların ve değerlerin tümünü kapsar.

Tanımlarda anılan kaynaklar arasında insan kaynaklarının da sürdürülebilir kullanımı önemlidir. İnsan kaynaklarının yönetimi, verimli ve insanca kullanımı sürdürülebilir gelişme bakımından temel vurgulardan biridir. Bu bağlam içinde işsizliğin sürekli artmasına göz yummak sürdürülebilir gelişme açısından yaşamsal bir çelişki oluşturur durumdadır.

İşsizlik, ilgili tanımlar, içeriği ve düzeyi üzerinde tartışmaların genişliği ne olursa olsun, sürdürülebilir insani gelişme ölçütlerine aykırı bir durum oluşturur. İşsizlik, işsiz nüfus kesimleri, gelecek zaman dilimleri, nesiller ve sistem için önemli risk taşıyabilecek bir unsurdur. En azından 2000li yıllarda tüm dünyada yaygın şekilde

görülen işçi göçleri, buna bağlı olarak gitgide genişleyen insan ticareti ve bunun için örgütlenen küreselleşmiş dünyanın karanlık yanı, işsizlerin ve çevrelerinin yaşadığı insani bakımdan olumsuzluk yaratan intiharlar, moral düşüklüğü, psikolojik bozukluklar, şiddet (Özbek; 2007) görmezden gelinebilecek olgular değildir. Dahası, gelişmiş kapitalist ülkelerin sürdürülebilir gelişme, kaynakların sürdürülebilir kullanımı gibi söylemlerine karşın, insan kaynaklarının verimsiz kullanımı, işsizliğin sürekli artışı gibi olgularla somutlanan aşırı sermaye biriktirme hırsları ve çabaları ilerde dünyanın şiddeti çatışmalara girmesine de yol açabilecektir (Attali; 2007).

İşsiz insanların yaşamlarını sürdürmedeki seçenekleri, iş bulamadıkça farklı yönere gitme potansiyeline sahiptir. Bugün değilse yarın, bu birikimlerin önünde ya farklı yaşam tarzlarını ve yollarını seçmek ya da isyan etmek vardır. Yaşamını çalışmasının karşılığında elde ettiği gelir ve maaş gibi kazançlara dayandıran işçilerin bunlardan mahrum kaldıklarında özel girişimci olabilmeleri, kendi işlerini kurabilmeleri de pek olanaklı değildir. Olanaklı olsa bile işsiz kitlenin içinden pek azı girişimci olabilecek geriye yine de geniş bir işsiz kitlesi kalacaktır.

Bu açıdan işsizlik, ekonomi politikalar neyi önerirlerse önerirler, insani bakımdan, barış ve huzur dolu yaşam açısından, sürdürülebilir gelişme için ve sonuçta sistem için önemli bir risktir. Sistemin her zaman yedek işsizler ordusunu oluşturacağı varsayımı küreselleşmiş dünya için de uygun bir saptamadır. Çünkü zaten işsiz işçiler sermaye birikiminin hem zorunlu bir ürünüdür. Hem de birikimin varlık koşuludur. Her an hazır bir işgücü olarak tümüyle sermayeye aittir. Her türlü sömürüye açık ve razıdır. İstihdam içinde yer alan işçileri çeşitli açılardan baskılamak üzere rahatlıkla sistem tarafından kullanılır. Bu yaklaşımla aslında işsizlik sermaye birikim rejiminin dayandığı egemen birikim felsefesinin ve buna göre kurguladığı emek sürecinin ve üretim organizasyonunun dolaysız sonucudur (Marx; 1986).

2000li yıllardaki işsizliğin nedenleri, kaynakları ve özellikleri de önceki dönemden farklıdır. Bunun ayrıntılı hale getirilmesi için küreselleşmiş dünyanın sermaye birikim rejimine, mekan üzerindeki yer seçimine, emek süreci ve üretim organizasyonuna bakılması yerinde olacaktır. Çünkü esasen işsizlik kapitalist ekonomik politik sistemin bir zaman diliminde kendini üzerinde var ettiği emek sürecinin içindeki emeğin ve teknolojinin kompozisyonunun, emekçilerin bu süreçteki ve mekandaki konumlanışlarının ve rollerinin, iş örgütlenmesinin ve akışının, ürünün üretim mekanının oluşturduğu organizasyonun sonucu olarak ortaya çıkar.

4 Küreselleşmiş Dünyada İşsizliğin Kaynakları

Küreselleşmiş dünyanın ortaya çıkışı, kapitalist ekonomik politik sistemin sorunlarının, 1970li yıllarda krizlerin ortaya çıkmasıyla belirgin hale gelen birikiminin sonucudur. Sistemin doğası gereği belirli bir dönemde egemen durumdaki birikim rejimi ile düzenleme mekanizmalarının uyumlu olması gerekir. Bu bağlamda sistemin karşılaştığı krizlerin bir kısmı, birikim rejiminin süreçlerini ve düzenleme mekanizmalarını, bunlar içinde yer alan aktörleri uyumlandırma krizleridir. Uyumlandırma sonuç vermeyince, yerine sistem, birikim rejimini, süreçlerini, mekanizmalarını ve aktörlerini tümüyle değiştirme yoluna gider. 1970li yılların sonrasında kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecine girmesi bu çapta bir değişimdir.

Sistemin yaşadığı kriz, bazı yaklaşımlarda yer verildiği gibi petrol fiyatlarının ani yükselmesinden kaynaklanmış görünür. Böyle olsa da, bunun da etkisini içererek esasen, işçi sınıfının ekonomik siyasal kazanımlarından, fordist adı verilen önceki dönemin emek süreci ve üretim organizasyonunun katılıklarının yol açtığı sorunlardan, işgücü maliyetlerinin yüksekliğinden, atıl sermayenin fazlalığından ve talebe dönük üretim organizasyonunun verimlilik ve karlılık sorunlarından kaynaklanmış durumdadır. Bu durumda emek sürecinin ve üretim organizasyonunun köklü bir şekilde değiştirilmesi temel ve kesin çözümdü. Mikro-elektronik teknolojilerinin sağladığı zamanın ve mekanın aşılabilmesi olanaklarıyla da yeni bir emek sürecinin ve üretim organizasyonunun inşası, bunun üzerinde yeni bir sermaye birikim rejiminin, süreçlerinin, mekanizmalarının kurulması olanaklı hale geldi.

Böylece kapitalist sistemin yeni bir aşamaya doğru evrilmesi olanaklı olabildi. Yapısal değişmeye denk düşen bu yapılanma aynı zamanda sermaye birikim sürecinin ve mekanizmalarının dünya çapında örgütlenmesini, öteki deyişle üzerinde geniş tartışmalar olan küreselleşmiş dünyayı (Hirst ve Thompson; 1998) ortaya çıkardı.

Önceki dönemin, kitlesel seri üretim, öteki deyişle fordist emek süreci ve üretim organizasyonunda, sermaye birikimi açısından dört temel katılık ya da sorunlu alan vardır. Birincisi, imalat işlerini içeren blokta çok sayıda işçinin bir arada olması, hareketli üretim bandı üzerinde ilerleyen ürünün kalitesi üzerinde işçilerin ne bir sorumluluğunun ne de bir insiyatifinin olmamasıdır. Birarada oluşun örgütlenme ve pazarlık gücünü arttırmaya olanak yaratan bir ortam oluşturmasıdır.

İkinci olarak üretim siparişe/talebe göre yapıldığından üretimin başında envanter stokları olarak geniş bir miktar sermayenin atıl bekletilme zorunluluğudur. Üçüncü olarak kalite kontrolün ancak emek süreci ya da hareketli bant sonunda çıktı olarak çıkan bitmiş üründe yapılabilmesi nedeniyle çok miktarda defolu ürün üretiminin yol açtığı sermaye kaybıdır. Dördüncü olarak, seri, ucuz ve kalitesiz ürünün tüketicisi/pazarı hazır olduğundan pazarlama sonrası yeni talep yaratacak düzenlemelerin olmamasıdır.

Bu sorunların çözümü öncelikle imalat blokunu emek sürecinin hem mühendislik, tasarım, planlama, yönetim blokundan, öteki deyişle beyin emeğinin yoğunlaştığı kısımdan, hem de pazarlama blokundan koparmakla başladı. Burada bilgisayarlı tasarım ve üretim olanaklarının sağladığı katkı önemli bir rol üstlendi. Çünkü blokların birbirinden kopartılabilmesi yalnızca bir mekan içinde gerçekleşmedi. İmalat işlerini birbirinden kopuk, uzak mekanlarda, coğrafyalarda gerçekleştirilebilir kıldı. Zaman kısıtlılığını da aşmış oldu. Artık ürünün tasarımı, mühendisliği ana firmanın denetiminde ve bulunduğu ülkede yapılırken, çeşitli üretim işleri başka mekanlarda, coğrafyalarda yapılabilir oldu. Bu olanağın yarattığı felsefe içinde kapitalist üretim sistemi kısa zamanda emek sürecinin de sayısız alt parçalara bölünerek, her bir işin en alt/küçük yüklenicilere/taşeronlara (Özgen; 1994 b) kadar dağıtılabilmesini kavradı.

Bu sürecin eşliğinde bir yandan da talep yaratmaya dönük yapılanma olanağının farkına varan sermayenin hem atıl sermaye bekletmekten kurtulması, hem ucuz, örgütsüz, becerili emeği bulduğu her yerde üretim yapmak üzere ulus üstü üretim yapabilmesi, bu amaçla ortaklıklar, firmalar kurması olanaklı hale geldi. Böylece işgücü maliyetlerinin en aza indirilmesi, işçilerin kitlesel siyasal gücünün yarattığı sorunların yok edilmesi, hem de pazarların küresel çapta genişletilmesi olanağı doğdu. Bu oluşumlarda Japon modelinin (Özgen; 1992) örnek alındığı görüldü. Yanı sıra tasarım, mühendislik, planlama blokunda yer alan önceki dönemin yüksek ücretli beyaz yakalı becerili işgücü de sıradanlaştırıldı. Genelde her tür emek kişisel pazarlık gücüne göre istihdam edilir oldu. Bu süreçte pek çok işçinin emek sürecinin dışında ve işsiz kaldığı açıktır.

Bunun da ötesinde kapitalist birikim sisteminin bu yeni aşamasında ortaya çıkan maddi-olmayan emek pratikleri, önceki dönemlerin emeğe ait özelliğine ve vasfına yönelik değerleri, kategorileri bulanıklaştırdı ve parçaladı. Sonuçta maddi-olmayan emek süreçleri çalışanlar üzerinde çalışma yaşamı ile gündelik yaşam/boş zaman arasındaki ayrımı belirsizleştirdi (Emirgil; 2010). Böylece toplumsal üretim ilişkileri de belirsiz, bulanık dizgeler haline dönüştü.

Emek sürecine donanım teknolojilerinin ikamesi becerili emeğe gereksinimi azaltırken bir yandan işsizliği artırarak bunları emek süreci dışında bıraktı. Bir yandan da becerili emeği becerisiz emek ile ücret, konum, pazarlık gücü gibi açılardan denk hale getirdi, becerisizleştirdi. Bu süreç içinde işçilerin önceki dönemde kazandıkları pazarlık ve örgütlenme gücü, ekonomik sosyal hakları ve ücretleri de önemli ölçüde geriletildi. Bilgisayarların ve internet ağlarının sağladığı olanaklarla, üretim organizasyonu dünyanın her tarafında tamamlanabilen üretim işleri sayesinde ulus üstü özellik kazanırken sermaye birikimi de küresel çapa ulaştı.

Sermayenin tasarımını, üretimini, yatırımını ve pazarlamasını küreselleşmiş bir düzlemde sanal ortamda yapma olanağına sahip olması, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan mali sermayenin yol açtığı krizlerde uluslararası para ve kredi kuruluşları eliyle tüm gelişmemiş ülkelere müdahale yeteneğini geliştirdi. Öteki deyişle dünyadaki gelişme süreçlerinin aklanması ya da karalanması ortak bir cürüm, yeni emek sürecinin ve üretim organizasyonunun üzerinde yükselen yeni sermaye birikimi rejiminin yarattığı işsizlik olgusu da salgın (MÜSİAD; 2012) haline dönüştü.

Yeni emek sürecinde kalite kontrol timleri düzenlemesiyle sermaye verimsizliğinden kurtulurken, bir yandan da pazarlama sonrası hizmet blokunu geliştirdi. Bu yolla talep yaratma, yeni pazarlar/mali sermaye ortaklıkları bulma olanağı sağladı. Hem mali sermaye hem hizmet sektörü bu süreçten sınai sermaye ve sanayi sektörü aleyhine daha fazla önem kazanarak çıktı. İmalat işleri giderek kolaylaştı ve önemsizleşti. Küreselleşmiş dünyanın her yerinde, Amerika firmalarının Çin'de, Kore'de, Avrasya ülkelerinde ya da Hindistan'da yatırım yapması örneklerinde olduğu gibi yayıldı.

Ürünün üretimindeki alt işler her yerde tamamlanabilir hale geldi. Üretim organizasyonu da değişti. Bu sırada ölçek ekonomileri önem yitirirken, bir birim işyerinde üretilen ürünün çeşitlendirilmesinden doğan alan ekonomilerinden (Özgen; 1994 a) yararlanan küçük, atak firmalar önem kazandı. Büyük sanayi kuruluşları bu süreçte işsizlik yaratarak ya kapandı, ya bünyesindeki imalat işlerini küçük firmalara verdi. Bazen bunları kendi kurdu. Bünyesinde stratejik işleri, beyin emeğine dayalı işleri ve mali işleri tuttu. Bunlar arasında pazarlama/sonrası hizmet ve ar –ge birimleri de vardır.

Böylece ağırlıklı olarak hizmet sektörü ve mali sektör firması haline geldiler. Küresel çapta çeşitli sermaye gruplarıyla bütünleşebildiler. Öteki deyişle odak sermaye grupları gelişmemiş /azgelişmiş ülkelerin sermaye gruplarını kendilerine eklemlenmeye yöneltti. Sermaye birikimi ulus üstü mekanda, öteki deyişle ulusal devleti ve sınırları aşarak küresel çapta, en küçük yerel sermaye aktörünü de içererek bütünleşti. Buradan bu tür kuruluşlarda çalışan beyin emekçilerinin düz hizmet sektörü çalışanı haline geldiğini, bireysel iş sözleşmeleri ve çalışma koşullarıyla yüz yüze kaldığını söylemek olanaklıdır.

Ucuz ve örgütsüz emek sunan ülkelerin kalkınma, ekonomik yapılanma yaklaşımları, küreselleşmiş dünyanın sürdürülebilir gelişme düzenlemelerine uyum sağlamak zorunda kaldı. Ancak bu uyumun, bu ülkelerin ulusal pazarlarını dışa açmak, ihracata dönük üretim yapmak, bu nedenle sanayi sektörlerinin yapısal bir dönüşüm yapması zorunluluğu ile yüz yüze kalırken, sektördeki çoğu firmanın bu dönüşümü gerçekleştirmediği de oldu. Sürdürülebilir gelişme, bu nedenlerle insan kaynaklarının verimli kullanılmasından çok doğal kaynaklar bakımından zengin Avrasya coğrafyasındakiler gibi ülkelerin gündemine doğal kaynaklarla ilgili düzenlemelerle,

yabancı firmaların hizmet sektörleri ve mali sermaye yatırımları ile girmiş oldu. Bu ülkelerdeki üretimin ve sektörel yapılanmanın daha baştan dış dinamiklere bağlı olarak biçimlenmeye yöneldiği öne sürülebilir.

Esasen neo-liberal ekonomik yaklaşım ve politika, yukarıda değinilen olguların betimlenmesidir. Neo-liberalizmin sonuçlarından biri, ekonomik büyüme ve istihdam artışı arasındaki ilişkiyi zayıflatmasıdır. Sanayi sektörünü önemsizleştirip, mali sermayeye, dolayısıyla hizmet sektörüne önem yüklemesidir. Bir başka deyişle istihdamsız büyüme, istihdamın istikrarsızlaştırılması, güvencesiz ve esnek hale getirilmesi, yasal ve kurumsal düzenlemelerle emek pazarının esnek yapıya yönlendirilmesi, devlet eliyle çalışan kesime yönelik korumanın terk edilmesidir. Kısaca küreselleşmiş dünyadaki işsizlik yapısaldır, kalıcıdır.

Neo-liberal politikaların işsizliğe çözüm önerileri genel olarak yaşanan olgular karşısında kalıcı olmayan, çalışanlara güven vermeyen, sorunu kısmi ve geçici olarak ele alan önerilerdir. Bunların gerçek çözümler olamayacağı çeşitli çalışmalarda dile getirilir. Önemli olan önlemler, işsizlerin de pay alabileceği altyapı yatırımları ve toplumsal yatırımlar (Erdoğan, 2010) gibi yapısal düzenlemelerdir.

İşsizlik sorununun insanlık açısından ağır sonuçları olabileceği dikkate alınarak; öncelikle iş sürecinin sayısız ölçüde alt parçaya bölünerek kayıt dışı üretimi ve ekonomiyi oluşturan, hiçbir kurala, belirlenmiş çalışma koşuluna ve insani değere sahip olmayan firmalara verilmesinin sınırlandırılması gereklidir. Bununla ilgili çalışma kurallarının konmasında yarar vardır.

Yeni emek sürecine ve üretim organizasyonuna katkı sağlayan teknolojik gelişmelerin her zaman işsizliğe yol açacağı yaklaşımıyla, buradan sağlanan toplam yarar ve refahın bir kısmının toplumsal, yönetsel ve kültürel düzenlemeler yoluyla çalışanlara ve işsizlere toplumsal barışa katkı sağlayacak şekilde dönmesinin sağlanması yerinde olacaktır.

5 Sonuç

2000lerde sürekli artış içinde olan işsizlik, küreselleşmiş dünyanın birikim rejimini oluşturan yeni emek süreci ve üretim organizasyonunun dolaysız sonucudur. Aynı zamanda bilgisayar teknolojilerinin sağladığı olanaklardan doğan felsefesi de işsizliğin yapısal ve kalıcı hale gelmesine katkı yapmaktadır. İşsizlik bir histeriye ve salgına dönüşmüş durumdur. Neo-liberal politikalar ve uygulamalar, işsizlikle ilgili önerileri bir bakıma bunların meşrulaştırılmasıdır.

Bu nedenle işsizlik 2000li yıllarda gereken önemi görmemektedir. Ancak işsizlik en azından sürdürülebilir gelişme yaklaşımlarının önünde önemli bir engeldir. İşsizliğin oluşturduğu olumsuzluklar geniş kesimleri ilgilendirecek boyuttadır. Kısa sürede ortaya çıkabilecek şekilde, toplumsal barış ve huzur bakımından riskler barındırır durumdadır.

Bu yaklaşımla geçici ve rasyonel olmayan, bireyin yaşamını sürdürmesinde güvence sağlamayan çözümler yerine kalıcı ve uzun soluklu çözümlerin bulunmasında yarar vardır. Böylesi çözümlerin yine işsizliği yaratan emek sürecinin ve üretim organizasyonunun bünyesinden çıkartılması yerinde olacaktır. Buna göre işsizlere, emek kesimine toplumsal refahtan daha yüksek payların verilmesi, toplumsal, yönetsel ve kültürel yaşamın, işçilerin çalışma ve boş zaman anlayışlarını değiştirecek ve ekonomik olanaklarla da destekli bir şekilde geliştirilmesine yarar vardır.

Kaynakça

- Attali, J. 2007. **Geleceğin Kısa Tarihi**. 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- Aysu, A., Dökmen, G. 2011. An Investigation on the Relationship Between Government Size and Unemployment Rate; Evidence From OECD Countries. *Sosyoekonomi Dergisi*. **2**, 179 – 190.
- Boratav, K. 2007. **Türkiye İktisat Tarihi; 1908 – 2005**. 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Chang, Ha – J. 2011. **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**. 5. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Chan Ha-J., Grabel, I. 2005. **Kalkınma Yeniden – Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı**. İmge Yayınevi, Ankara.
- Emirgil, B. F., 2010. Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak; Emeğin Maddi-Olmayan Görünümleri. *Çalışma ve Toplum*. **24**, 221-238.
- Erarşlan, İ. 2010. **Küreselleşmiş Dünyada İşsizlik; Türkiye’de İşsizlik Üzerine İnceleme**. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Erdoğan, S. 2010. Küresel Krizin İstihdama Etkileri ve Kriz Karşıtı İşgücü Piyasası Önlemleri. *Memleket, Siyaset, Yönetim*. **12**, 142 – 167.
- Freidman, T. 2006. **Dünya Düzdür; 21. Yüzyılın Kısa Tarihi**. Boyner Yayınları, İstanbul.
- Freidman, T. 2000. **Küreselleşmenin Geleceği; Lexus ve Zeytin Ağacı**. Boyner Yayınları, İstanbul.
- Güney, A. 2010. Türkiye’de Geliştirilmiş İşsizlik Oranları. *Çalışma ve Toplum*. **24**, 239 - 252

- Hirst, P., Thompson, G. 1998. **Küreselleşme Sorgulanıyor**. Çevirenler; Ç. Erdem, E. Yücel. Dost Kitabevi, Ankara.
- Kaynak, M. 2005. **Kalkınma İktisadı**. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kepenek, Y. 1990. **Türkiye Ekonomisi; Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla**. 5. Baskı, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Kongar, E. 1998. **21. Yüzyılda Türkiye; 2000li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**. 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Marx, K. 1986. **Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili. Birinci Cilt**. Çeviren; A. Bilgi. Üçüncü Baskı, Sol Yayınları, İstanbul.
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. 2012. **Küresel Kriz ve İstihdam**. Hazırlayan; İ. Öztürk ve B. Tuzcu. MÜSİAD Aratırma Raporları 80. İstanbul.
- Onur, S. 2011. Türkiye Ekonomisinde İşsizlik Histerisi (1992 – 2009). *Sosyal Bilimler Metinleri*. **4**, 1 - 29
- Özbek, F. 2007. Negatif Moral Kültür – Güvensizlik ve İşsizlik Kaygısı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *İş, Güç; Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. **9 (3)**; 40 -60.
- Özgen, L. 1994 a. “Ölçek Ekonomilerinde Değişmeler ve Alan Ekonomileri”. *İktisat Dergisi*, Yıl. **30**, sayı. 353-354, Ekim-Kasım,
- Özgen, L. 1994 b. “Taşeron Üretim ve Taşeron İlişkiler Üzerine”. *Birikim*. **62**. Haziran,
- Özgen, L. 1992. "Japon Modeli"; İyi mi, Kötü mü?“. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, V.XVI, No. 145. Temmuz.
- Rosas, G., Rossignotti, G. 2010. **Gençlerin İstihdamıyla İlgili Ulusal Eylem Planlarının Hazırlanmasına Yönelik Kılavuz**. Birinci Baskı. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO).
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). 2013. **Global Employment Trends for Youth 2013; A generation at risk**. Rapor.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). 2012. **Dünya İşsizlik Oranları**.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). 1994. **Economic Transformation and Employment in Central Asia**. Edited by P. Ronnas, O. Sjöberg. Ankara.